

LIMES
PLUS

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

**NACIONALIZACIJA
KONFISKACIJA
RESTITUCIJA**

HESPERIA*edu*

Naučna redakcija:

*Ivo GOLDSTEIN, Erick GORDI,
Egidio IVETIC, Dušan JANJIĆ,
Predrag MATVEJEVIĆ, Anelka
MIHAJLOV, Aleksandar MIRKOVIĆ,
Vuk OGNJANOVIĆ, Darko
TANASKOVIĆ, Predrag SIMIĆ,
Christine SINAPI, Aleksandra
STUPAR, Josip VRANDEČIĆ*

**Projekat NACIONALIZACIJA,
KONFISKACIJA, RESTITUCIJA
pomogli: Ministarstvo prosvete,
nauke i tehnološkog razvoja i Grad
Beograd, Sekretarijat za finansije**

Izdavač

HESPERIAedu

Beograd, Francuska 14
E-mail: h.edu@eunet.rs
www.limesplus.rs; www.hedu.biz
www.komunikacija.org

Za izdavača

Zorica STABLOVIĆ BULAJIĆ

Tematski broj objavljen u saradnji
sa: *NBI Istraživačkim centrom za
društvene nauke i umetnost i
Naučnim društvom za istoriju
zdravstvene kulture*

Odgovorni urednik
Nikola SAMARDŽIĆ

Izvršna redakcija:
*Haris DAJČ, Aleksa DMITROVIĆ
Zorica STABLOVIĆ BULAJIĆ,
Maja VASILJEVIĆ (sekretar),
Alenka ZDEŠAR ČIRILOVIĆ*

Tehnički urednik
Predrag Knežević

Lektorka

Sonja Mićunović

Prodaja i pretplata
h.edu@eunet.rs; +381 11 72 46 023

Štampa
Instant system, Beograd

AUTORI:

Vesna S. ALEKSIĆ – Institut ekonomskih nauka,
Beograd

Herbert BLOCK – World Jewish Restitution
Organization, American Jewish Joint
Distribution Committee

Ivan ČEREŠNJEŠ – World Jewish Restitution
Organization, Hebrew University, Jerusalem

Haris DAJČ – Univerzitet u Beogradu, Filozofski
fakultet

Nachliel DISON, World Jewish Restitution Organization

Wesley A. FISHER – Conference on Jewish Material
Claims Against Germany and World Jewish
Restitution Organization

Evan HOCHBERG – Conference on Jewish Material
Claims Against Germany and World Jewish
Restitution Organization

Hannah M. LESSING – National Fund of the Republic
of Austria for Victims of National Socialism

Stevan LILIĆ – Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet
Slobodanka POPOVIĆ – advokat

Ognjen RADONJIĆ – Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet

Mirjana ROTER BLAGOJEVIĆ – Univerzitet u
Beogradu, Arhitektonski fakultet

Nikola SAMARDŽIĆ – Univerzitet u Beogradu,
Filozofski fakultet

Nikola ŠUICA – Univerzitet umetnosti u Beogradu,
Fakultet likovnih umetnosti

Photini TOMAI-CONSTANTOPOULOU – Hellenic
Ministry of Foreign Affairs, Athens

Maja VASILJEVIĆ – Univerzitet u Beogradu, Filozofski
fakultet

Miodrag ZEC – Univerzitet u Beogradu, Filozofski
fakultet

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Beograd
32

LIMES plus : časopis za društvene i humanističke nauke /
odgovorni urednik Nikola Samardžić. - 2004, br. 1- . - Beograd :
Hesperia edu, 2004- (Beograd : Instant system). - 24 cm

Tri puta godišnje
ISSN 1820-0869 = Limes plus
COBISS.SR-ID 114047756

Deo I – Novi idejni i moralni KONSENZUS

- 7 Nikola SAMARDŽIĆ: Nacionalizacija, konfiskacija i restitucija: Istorijska, pravna i politička pitanja
- 25 Strahinja SEKULIĆ: Od restitucije koristi za građane ali i za državu

INTERVJU

Deo II – Vladavina prava i TRANZICIJA

- 31 Ognjen RADONJIĆ i Miodrag ZEC: Chasing Its Own Tail for Seven Decades: The Serbian Quest for Self-Reformation
- 45 Mirjana ROTER BLAGOJEVIĆ: The Impact of the Restitution on the Preservation of Cultural and Architectural Heritage and the Urban Development of Modern Belgrade
- 57 Wesley A. FISHER: Restitution of Art, Judaica, and Other Cultural Property Plundered in Serbia During World War II
- 67 Photini TOMAI-CONSTANTOPOULOU: Property of Jewish Greeks in Context of the Holocaust: Legal Status, German Occupation and Post War, Restitution and Memory
- 77 Hannah M. LESSING: Belated Justice – Experiences with Restitution in Austria
- 87 Herbert BLOCK, Nachiel DISON, Wesley A. FISHER, Evan HOCHBERG and Ivan ČEREŠNJEŠ: Restitution in Serbia, February 2014

Deo III – Rekapitulacija sećanja: POSLEDICE i obeštećenja

- 109 Vesna S. ALEKSIĆ: Sudbina jevrejskog kapitala tokom nemačke okupacije Srbije 1941–1944
- 123 Nikola ŠUICA: Preuzeta i izmenjena zdanja jevrejskog vlasništva u Beogradu
- 139 Haris DAIČ i Maja VASILJEVIĆ: „Kretanje” nepokretne imovine beogradskih Jevreja kao posledica Holokausta
- 155 Stevan LILIĆ i Slobodanka POPOVIĆ: Posledice nepriznavanja svojstva korisnika oduzete imovine i/ili obeštećenja
- 161 World Jewish Restitution Organization: Position Paper on Restitution in Former Yugoslavia
- 173 Uputstvo za autore
- 175 Notes for Contributors

LIMES
PLUS

ČASOPIS ZA DRUŠTVENE I HUMANISTIČKE NAUKE

**NACIONALIZACIJA
KONFISKACIJA
RESTITUCIJA**

Deo III

**Rekapitulacija sećanja:
POSLEDICE i obeštećenja**

SUDBINA JEVREJSKOG KAPITALA TOKOM NEMAČKE OKUPACIJE SRBIJE 1941–1944*

Originalni naučni članak/
Original Scientific Article

Vesna S. ALEKSIC
Institut ekonomskih nauka,
Beograd

U domaćoj istoriografiji i do danas je ostalo nedovoljno istraženo pitanje uloge i značaja koje su pojedine nemačke banke imale u izmeštanju jevrejskog kapitala iz srpskih banaka tokom Drugog svetskog rata. Ovaj članak nastoji da kroz analizu relevantnih istorijskih izvora i literature ukaže na veoma jasne principe i izuzetno precizne metode kojima su se nemačke okupacione vlasti, zajedno sa predstavnicima najznačajnijih nemačkih finansijskih institucija, služile prilikom sprovođenja takozvanog rasističkog eksperimenta u bankarstvu Srbije. Ovaj eksperiment je podrazumevao targetiranje i stavljanje pod svoju kontrolu domaće banke sa najvećom koncentracijom međunarodnog jevrejskog kapitala u Jugoslaviji, arizaciju personala, detaljan popis jevrejskog finansijskog kapitala u bankama sa teritorije nemačke okupacione uprave u Srbiji, njegovo preusmeravanje na nemačku bankarsku afilaciju u Beogradu i konačno prenošenje u trezore 'Deutsche Bank' u Nemačkoj.

Ključne reči: jevrejski finansijski kapital, okupacija, nacifikacija, 'Bankarsko društvo', 'Deutsche Bank'

Uvod

OD MINHENSKE PIVNICE 1920. GODINE I PRVIH nastojanja da se u nemački javni život unese ideologija podele građana na više i

* Ovaj rad je deo istraživanja koji se izvodi na projektima „Izazovi i perspektive strukturnih promena u Srbiji: strateški pravci ekonomskog razvoja i usklađivanja sa zahtevima Evropske Unije” (OI 179015) i „Evropske integracije i društvenoekonomske promene privrede Srbije na putu ka EU” (III 47009), uz podršku Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

niže po kriterijumu rasne čistote i „nemačke krvi”, te preko političko-programskog spisa *Mein Kampf* u kome se preporod čovečanstva video upravo u izgradnji jedinstvene nacionalne države, sve do donošenja tzv. Nirnberških zakona 1935. godine, kada se Jevrejima i zvanično ograničilo pravo kretanja, a maltretiranja se umnožila i bivala brutalnija, postojalo je jedno važno područje u životu Nemačke koje ih je još uvek činilo dragocenim stanovnicima te zemlje. Bilo je to ekonomsko područje, a posebno područje bankarstva i finansijskog sistema, čiji su utemeljivači bili nemački Jevreji još od XVII veka. Za Treći rajh koji se ekonomski oporavljao i brzo orijentisao na ratne pripreme, od značaja je bilo upravo njihovo umeće poslovanja, njihove sposobnosti i posebno međunarodne veze, što je svakako obezbeđivalo tako potrebnu ekonomsku stabilnost zemlje.

Međutim, kad je aneksijom Austrije 1938. godine, austrijsko bankarstvo, koje se dobrim delom temeljilo i na međunarodnom jevrejskom kapitalu i stručnosti jevrejskih bankara došlo pod punu kontrolu Rajha i, Nemačka je odlučila da konačno započne sa rasističkim eksperimentom i u bankarstvu. Za ovakav poduhvat je već imala i jaku privatnu finansijsku instituciju koja nije krila svoje ekonomske pretenzije. Reč je bila o *Deutsche Bank* u to vreme jednoj od najvećih privatnih banaka u Nemačkoj. Njeni čelni ljudi su još u vreme Velike svetske ekonomske krize polagali ogromne nade upravo u privredna rešenja koja su nudili nacionalsocijalisti, pa su vrlo rano sa njima stupili u kontakt. Od trideset i tri člana, koliko ih je bilo u rukovodstvu pomenute banke, samo su tri bila iz same bančine administracije, dok su svi ostali zapravo bili predstavnici kapitala raznih nemačkih industrijskih grana i osiguranja. Njihovi apetiti su posebno usmereni na tada najveću austrijsku banku *Creditanstalt-Wiener Bankverein*, inače afilijaciju međunarodnog (britanskog, belgijskog, švajcarskog i češkog) bankarskog kapitala (Feldman, Rathkolb, Venus i Zimmerler 2006, 162–168). Radilo se zapravo o svojevremenoj fuziji dve najmoćnije austrijske banke. Tako se na čelu *Wiener Bank-Verein* još od 1919. godine nalazio međunarodni bankarski konzorcijum koji je predvodila jedna od tada najstarijih evropskih banaka, *Société Générale de Belgique* iz Brisela, osnovana još 1822. godine. Druge članice ovog moćnog konzorcijuma bile su: *Banque Belge pour l'Étranger*, filijala *Société Générale de Belgique* koja je zbog obima samostalnih poslova imala centralu u Parizu, i nosila drugi naziv i dve švajcarske banke: *Banque Commerciale de Bâle* iz Ciriha i *Basler Handelsbank* iz Bazela. Ovom konzorcijumu, u martu 1930. godine pridružila se i *Deutsche Bank und Disconto Gesellschaft*,

a nešto kasnije i *Češka banka Union* iz Praga (Bussiere, Griset, Bouneau i Willot 1997, 111–113; Gall i dr. 1995, 378–379).

Teška finansijska kriza evropskih banka, koja je nastala kao posledica Velike svetske ekonomske krize 1929. godine, nije mogla a da se ne odrazi na dalji rad *Wiener Bank-Verein*. Iako je u leto 1931. godine, nakon prvog naleta ulagača, uspela da samostalno izvrši saniranje, kriza poverenja u ovu austrijsku banku nije jenjavala. Nakon nešto više od dve godine, marta 1933, ponovo se našla u teškom finansijskom položaju, ali je ovoga puta osim strane, dobila i pomoć austrijske vlade. Ona je u saglasnosti sa stranim poveriocima donela odluku da, tada već gotovo sanirana *Österreichische Credit Anstaltbank* preuzme svu aktivnu i pasivnu *Wiener Bank-Verein*, da bi zatim, tako ujedinjene, stvorile novu banku *Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein*, u kojoj je osim akcija čiji je vlasnik bila austrijska država, većina akcionarske glavnice bila vlasništvo međunarodnog finansijskog kapitala, većim delom jevrejskog porekla. Naime, *Österreichische Credit Anstaltbank* je bila posredno, preko finansijske grupe Rortschild u jakim vezama sa londonskim Sitijem, dok se u *Wiener Bank Verein*-u, najveći paket akcija nalazio u posedu bankarskog konzorcijuma *Société Générale de Belgique* (Feldman, Rathkolb, Venus i Zimmler 2006, 162–168).

Za vođstvo Rajha su pretenzije nemačkih bankara bile potpuno u skladu sa zvaničnom politikom što bržeg apsorbovanja austrijske privrede i plasiranja nemačkog kapitala u zemlje jugoistočne Evrope, gde je ova austrijska banka imala brojne afilacije, među kojima su u Jugoslaviji bile čak tri: Jugoslovenska udružena banka, Zemaljska banka za Bosnu i Hercegovinu i Opšte jugoslovensko bankarsko društvo (Czichon 1995, 155–156). Takođe, prema njihovim planovima, Beč je zahvaljujući svom geografskom položaju, mreži ustanova, stručnim ljudima i sredstvima, kao i svojim tradicionalnim vezama, ispunjavao sve uslove jednog centra preko kojeg bi se zemlje jugoistočne Evrope vezale za Rajh kao privredno dopunska područja, a sam grad bi u tom slučaju trebalo da predstavlja glavno čvorište uspostavljenih veza (Mitrović 1970, 723). Iz tih razloga je Nemačka već od 1936. godine nastojala da pojača plasman svog kapitala i u Kraljevini Jugoslaviji, osnivanjem svoje prve banke, odnosno afilacije, na tom prostoru. Međutim, dominantna uloga češkog, francuskog, kao i švajcarskog tj. zapadnoevropskog finansijskog kapitala u jugoslovenskom bankarstvu ozbiljno je remetila pomenuta nemačka nastojanja.

Metode preuzimanja jevrejskog finansijskog kapitala u Srbiji do 1941. godine

Preuzimanje akcija *Creditanstalt-Wiener Bankvereina* predstavljalo je mogućnost da *Deutsche Bank* dođe i do značajnog paketa akcija njenih velikih afilacija u Jugoslaviji, među kojima je jedna od najjačih bila ona u Jugoslaviji, pod nazivom *Opšte jugoslovensko društvo A.D.* Bila je to jedna od najvećih privatnih banaka stranog kapitala u Kraljevini Jugoslaviji u čijem su upravnom i nadzornom odboru sedela značajna imena austrijskog, belgijskog i češkog bankarstva, od kojih je polovina bila jevrejskog porekla. Sve do 1938. godine, u njoj je odnos stranog akcionarskog kapitala izgledao tako da je 50,3% akcija posedovala *Österreichische Creditanstalt-Wiener Bankverein*, 38,3% belgijska banka *Société Générale de Belgique*, švajcarska *Banque Commerciale de Bâle* 5,4% i *Česka Banka Union* 4,0% akcija. Jevreji su bili i svi direktori, visoki funkcioneri kao i značajan broj službenika centralne banke u Beogradu, zavoda u Zagrebu i filijale u Novom Sadu. Osim toga, ova banka je podržavala putem velikih kredita i mnoga preduzeća sa dominantnim domaćim ili međunarodnim jevrejskim kapitalom (Aleksić 2002, 73–92).

Nemačkim finansijskim krugovima bila je, takođe, od velikog značaja činjenica da je udeo stranog kapitala u privatnom bankarstvu Kraljevine Jugoslavije bio toliko veliki (62%) da je mogao da kontroliše državnu kreditnu politiku (Dimitrijević 1958, 16). Zato su, okupljeni zajedno sa drugim nemačkim i austrijskim privatnicima u posebni „srednjeevropski privredni savet” (*„Mitteleuropasche Wirtschaftstag”/MWT*), u kojem je sve do 1941. godine bila koncentrisana nemačka privredna (i politička) moć, osnovali su još 1936. godine Jugoslovensko-nemačku trgovačku komoru. Te godine je, zapravo, otpočeo rad na realizaciji „četvorogodišnjeg plana” na čelu sa Hermanom Geringom (Hermann Goering), a na osnovu Hitlerovog naređenja o osposobljavanju nemačke privrede za ratne zadatke u roku od četiri godine. Tako je osnovni cilj formiranja ove trgovačke komore bio intenziviranje nemačkog privrednog prodora u Kraljevinu Jugoslaviju, uz istovremeno organizovanje jake privredne obaveštajne službe (Ristović 1991, 116). Iz tih razloga, iste godine se u Beogradu našao Geringov specijalni izaslanik za jugoistočnu Evropu, Franc Nojhauzen (Franz Neuhausen) dok je za predsednika Komore postavljen takođe Austrijanac Georg Zal (Georg Saal). Zajedno sa jednim od čelnika već pomenute organizacije MWT i *Deutsche Bank*, Hermanom Jozefom Absom (Herman Josef Abs), navedene ličnosti odigraće ključne uloge pri prelasku *Op-*

šteg jugoslovenskog bankarskog društva pod potpunu kontrolu nemačkog kapitala (Aleksić, 2002, 73–92).

Od izbijanja Drugog svetskog rata 1939. godine, nemačke ratne operacije su istovremeno pratile i nastupanja njenih najvećih banaka. Tako su u njihove ruke nacista dolazili i paketi najpre čeških, a od 1940. godine i belgijskih akcija *Creditanstalt-Bankvereina*, pa samim tim i *Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva*. Već u leto iste godine *Deutsche Bank* je posedovala 93% akcionarskog kapitala ove jugoslovenske banke. Uskoro je pod plaštom redovne redukcije personala otpočela i sa otpuštanjem „nearijevskih” službenika u Beogradu, Zagrebu i Novom Sadu, što je zapravo samo predstavljalo nastavak poslovne politiku koju je *Deutsche Bank* već sprovela nad *Creditanstalt-Bankvereinom* i njenim austrijskim afilacijama (Feldman, Rathkolb, Venus i Zimmler 2006, 162–168). Iako je jugoslovenska vlada zbog promene vlasničkih odnosa uložila protest, ovaj očigledno antisemitski čin nije imao značajnijeg odjeka u tadašnjoj jugoslovenskoj javnosti (Aleksić 1998, 49–53). Posmatrano iz perspektive Trećeg rajha, uspešnom realizacijom nacionalsocijalističke rasističke kategorizacije zaposlenih bili su stvoreni gotovo idealni uslovi da ova banka postane glavni nemački privredno-finansijski instrument za obezbeđivanje njenih ekonomskih, a zatim i političkih pozicija u Jugoslaviji. Tako je banka *Opšte jugoslovensko bankarsko društvo*, koje je do 1939. godine bilo glavni kanal finansiranja upravo domaćih i stranih jevrejskih industrijskih i trgovačkih preduzeća, sa novim vlasnicima dobilo jasno političko određenje u okviru nemačkih ratno-privrednih planova, čime se višestruko uvećao i njen istorijski značaj.

Nemačka okupacija Srbije i konfiskacija jevrejske imovine

Nakon aprilskog rata 1941. godine *Opšte jugoslovensko bankarsko društvo* je, u skladu sa raspodelom jugoslovenske teritorije bilo podeljeno na dve „banke-sestre” (*Bankarsko društvo za Hrvatsku* i *Bankarsko društvo u Beogradu*), iako se njihove uloge, kao i Uprava, nisu mnogo razlikovale u okupiranim delovima Jugoslavije. Specifičnost *Bankarskog društva* (BD) ogledala se u tome što je, iako zvanično srpska banka, nad kojom je nadležnost imalo novoosnovano Ministarstvo narodne privrede Srbije, zapravo bila nemačka banka. Naime, nad njenim radom i poslovnom politikom kontrolu su imali isključivo nemački članovi Uprave, što joj je i omogućavalo gotovo autonomni status u zemlji. Tako su H. J. Abs, Jozef Johan, Nikola Berković i Ludvig Fričer (Ludwig Fritscher), bili istovremeno u Upravi i

beogradskog i zagrebačkog *Bankarskog društva*. Na sednici Upravnog odbora *Bankarskog društva* u Beogradu, održanoj 21. oktobra 1941. godine, za predsednika ove beogradske afilacije postavljen je F. Nojhauzen (Neuhauzen), dok je drugi član Uprave, Zengen (J. Soengen), istovremeno postavljen i na poziciju Opunomoćenog šefa vojne uprave za Jugoistok pri *Srpskoj narodnoj banci*.¹

Na listi uredbi vojnoupravnog komandanta Srbije, pod brojem 7, 31. maja 1941. godine, doneta je Uredba o privremenom radu bankarskog poslovanja i novčanog prometa, kojom je srpskom stanovništvu zabranjeno raspolaganje depozitima i štednim ulozima u novčanim zavodima predatim pre 18. aprila 1941. godine, kao i otvaranje trezora bez prisustva organa nemačke devizne zaštite u Srbiji. Po red toga, Jevrejima je nametnuta obaveza prijave celokupne imovine kojom su raspolagali, a nad njihovim radnjama i preduzećima bila je određena posebna kome-sarska uprava.² Opštu jurisdikciju nad jevrejskom imovinom dobilo je *Starateljstvo nad jevrejskom imovinom pri GBW*, čiji je radom vršio kontrolu Nojhauzen, dok je nadležnost nad ličnom imovinom i nakitom Jevreja, posle izvesnog oklevanja, preneti na nemačku operativnu grupu *Sipo-SD* (Browning 1992, 408). Već u prvih mesec i po dana, svoju imovinu prijavilo je 3.498 beogradskih Jevreja (Veselinović 1992). Novom Uredbom 22. jula 1941. godine sva imovina im je konfiskovana, a Jevreji su dovedeni u situaciju da, osim zabrane korišćenja svojih bankarskih uloga, depozita i ostava u trezorima, ne rapolažu više ni svojom nepokretnom imovinom.³ Usledila je prodaja jevrejskih radnji i preduzeća uglavnom nemačkim privrednim i vojnim predstavnicima u Srbiji. Sakupljeni dok se novac, kao i novac od naplate ranijih potraživanja dužnika slivao se u *BD*, na blokiranim tzv. „*Unterdapot*“, računima Jevreja koji su bili vlasnici prodate imovine, uz prepoznatljivu specijalnu oznaku „*GBW*“.⁴

1 Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond 151, Građa direkcije 'Bankarskog Društva' (BD) 1941–1944; BD je tek u martu 1942. prijavilo nadležnom Ministarstvu privrede Srbije promenu naziva. Međutim, banka je u prijavi praktično usmeravala rad samog Ministarstva dajući uputstva kako se vrši nova registracija u skladu sa željama nemačke privredne i vojne uprave u Srbiji.

2 Beogradski Jevreji bili su obavezni da se prijave nemačkim vojnim vlastima, a prema specijalnoj naredbi od 19. aprila 1941. od oko 12.000 Jevreja, koliko ih je u gradu živelo do 1941. godine, do 12.06.1941. prijavilo se 9.145, vidi: (SJO FNRJ 1952).

3 U međuvremenu je za nejevrejsko stanovništvo u Srbiji stavljena van snage Uredba od 31.05.1941, vidi: (Romano i Kadelburg 1977, 674).

4 AJ, 151, Arhivska građa vezana za zaplenu jevrejske imovine u BD, 1942–1944; (SJO FNRJ 1952, 46).

Već na osnovu izveštaja o radu o poslovnoj 1942. godini, može se uočiti značajno povećanje zbira bilansa za 701.538.867 dinara, odnosno sa 972.679.423 u 1941. godini, na 1.674.218.290 dinara u 1942. godini.⁵ U međuvremenu, kako su se sve teže nalazili kupci za nepokretnu jevrejsku imovinu, predstavnici Rajha odlučili su da je „poklone” srpskoj državi, a za uzvrat povećaju novčani iznos koji je Nedićeva vlada dugovala na ime ratne štete.⁶ Tako je 26. avgusta 1942. godine pravo raspolaganja i uprave nad jevrejskom nepokretnom imovinom Ministarstvo finansija Srbije prenelo na *Državnu hipotekarnu banku* koja je tu imovinu prodavala putem licitacije, a dobijeni novac knjižila u korist tekućeg računa „Upravni štab jevrejske imovine - nepokretnosti”. Na teret tog računa Nemcima je i dalje isplaćivana ratna šteta (Romano i Kadelburg 1977, 674; Savez Jevrejskih opština FNRJ 1952, 49). Čak je i *Bankarsko društvo* predalo *Državnoj hipotekarnoj banci* nekoliko svojih potraživanja od Jevreja koji su posedovali nepokretna imanja, zahtevajući od banke da njihovom eventualnom prodajom pokrije i ta potraživanja.⁷ Na osnovu dosadašnjih istraživanja može se ustanoviti da je od ovako prodatih jevrejskih nepokretnosti, do 15.12.1943. godine dobijena milijarda dinara, od čega je 600.000.000 dodeljeno *Odeljenju vojne uprave* radi regulisanja ratne odštete folk-sdojčerima u Banatu, a ostalo je upotrebljeno za rekonstrukciju Borskog rudnika i sl. (Živković 1975, 446).

Bankarsko društvo kao instrument nacističke pljačke jevrejske imovine

Međutim, sve veća nestašica novca primorala je nemačke okupacione predstavnike da krajem 1942. godine preliju i sav jevrejski novac sa tekućih računa, vrednosne papire, polise osiguranja, nakit, zlato, i druge dragocenosti iz srpskih

5 *Ibid.*

6 (Romano i Kadelburg 1977, 674); Komesarska uprava jevrejskih nepokretnosti uspela je da proda do septembra 1942. sto trideset i tri imanja u ukupnom iznosu od 147.000.000 dinara iako je realna vrednost tih imanja bila preko deset milijardi dinara, vidi: (SJO FNRJ 1952, 49).

7 AJ, 151, Dosije „Prijava jevrejskih dugova - Državna hipotekarna banka, 1942, 1944”. Ova banka uspela je jula 1944. da proda kuću u Skenderbegovoj ulici br. 6, vlasništvo Hajima Bararona, jednog od dužnika BD. Međutim, iako je bila obavezna, ona o toj prodaji nije obavestila BD, zbog čega je nemačka afilacija morala da interveniše tražeći da joj se isplati tačno precizirana suma od 531.249 dinara na koji je tada dodala i kamatu od 9,5%.

novčanih zavoda i filijala bivših jugoslovenskih banaka u trezor *Bankarskog društva* u Beogradu, a na osnovu specijalnog naloga generalnog opunomoćenika za privredu Srbije o predaji jevrejskih bankarskih potraživanja i depozita kod kreditnih ustanova.⁸ Kako su preduzeća u jevrejskom vlasništvu već bila preuzeta i prodana, bilo je potrebno doći i do njihovih akcija u drugim srpskim preduzećima i novčanim ustanovama. Prema procenama visokog savetnika Narodne banke Jugoslavije, Miodraga Ugričića, posebni udeo u ovoj akciji imale su pored ostalih srpskih banaka i Narodna banka Kraljevine Jugoslavije u likvidaciji kao i Srpska narodna banka. One su odobravale žiro-račune *Bankarskog društva* u korist računa generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji, „stara”, odnosno nova jevrejska potraživanja nastala za vreme okupacije. Taj prenos Narodna banka je vršila postepeno od decembra 1942. godine sve do 1944. godine, i to prema vrstama potraživanja i prema dinamici njihovog utvrđivanja, tj. „likvidiranja”. O kakvoj se sveobuhvatnoj operaciji radilo, potvrđuje i činjenica da su na Bankarsko društvo bile prenete čak i doznake iz zarobljeničkih logora, ukoliko su korisnici ili pošiljaoci bili Jevreji. Tako je samo Narodna banka na račune *Bankarskog društva* prenela preko 18 miliona (18.487.868,00) tadašnjih dinara (Ugričić 2000, 114–117).

Specijalni računi generalnog opunomoćenika za privredu u Srbiji koji su za ove potrebe bili otvoreni u *BD*-u nosili su posebne oznake. Tako je *Sperrkonto* bio prolazni privremeni račun na kome je koncentrisana zaplenjena jevrejska imovina; *Sicherheiten* je bio prolazni privremeni račun u vezi sa izvršenim zaplenama, *Liquidationserloese* i *Arisierungserloese* bili su računi na koje je generalni opunomoćenik za privredu u Srbiji prenosio razne sume i čitava salda sa drugih prolaznih računa, ali su ovde vršena i direktna polaganja. Nakit, zlatnici i druge dragocenosti opljačkane od srpskih Jevreja takođe su se od decembra 1942. godine nalazile u trezoru *Bankarskog društva*, a o tome svedoče i dosijea zaplenjene jevrejske imovine koja su formirali sami činovnici ove banke.⁹

8 AJ, 151, Trezor BD u kojem se čuvala jevrejska imovina, nalazio se u ekspozituri banke na Terazijama br. 2.

9 AJ, 151, Arhivska građa vezana za zaplenu jevrejske imovine u BD, 1942–1944; ova dosijea (koja su formirana „u hodu” dok su pristizale informacije iz drugih banaka) nisu kompletno sačuvana. Kako su slagana po abecednom redu nedostaju sva dosijea pod B, C, E, F, G, H, I, J, K, M, N, i U ili po našoj slobodnoj proceni, oko polovine ukupnog broja. Primera radi od 61 akcionara *Privilegovane agrarne banke* nedostaju dosijea 31. jevrejskog akcionara.

Nakon izvršene primopredaje ispostavilo se da je do 1940. jevrejski kapital učestvovao u gotovo svim srpskim privatnim bankama i štedionicama u ukupnom iznosu od 18.281.745 dinara ili 4,1%. Sa 50% i više akcionarskog kapitala ušestvovao je u: *Beogradskoj trgovačkoj štedionici* (99,94%), *Banci „Metropol”* (66,33%), *Kolonijalnoj banci* (64,10 %) i *Banci „Mercur”* (50%) iz Beograda.¹⁰ Ovde nije bio uračunat i jevrejski akcionarski kapital uložen u *Privilegovanu agrarnu banku*, u ukupnom iznosu od 5.285.500 dinara, kao ni vrednost jevrejskih akcija *Narodne banke Kraljevine Jugoslavije* od 1.743.000 dinara.¹¹ Nažalost, činovnici *Bankarskog društva* nisu sačinili slične proračune i za jevrejski akcionarski kapital u industrijskim i trgovačkim preduzećima. Na osnovu akcija u vlasništvu Jevreja pronađenih u „ostavi” šefa vojne uprave Vojnog zapovednika za Jugoistok, Franca Nojhauzena, kao i dosijea zaplenjene jevrejske imovine sačinjenih na osnovu izveštaja pristiglih iz drugih banaka,¹² konfiskovani akcionarski kapital Jevreja u industriji, trgovini i rudarstvu Srbije iznosio je oko 17.090.053 dinara.

Jedan od dobrih razloga za sumnju u ovako iskazan mali akcionarski kapital Jevreja u privredi Srbije daje nam i izjava jednog od akcionara „Beočinske fabrike cementa” Aleksandra Ungara:

„Pošto smo saznali da se Jevreji u Beogradu postepeno istrebljuju, nekako smo se sklonili (...) [i] putem posrednika došli u vezu sa organom Gestapoa dr Hajnešlom. On nam je saopštio da ćemo dobiti od Gestapoa propusnicu za odlazak iz Novog Sada, ako im pismenim ugovorom prodamo u trezoru u Beočinu nadene zajedničke akcije moje i Julijus Džonove, koje su vredele u to vreme oko 5 miliona dinara. Nismo imali drugi izbor: ili biti streljani sa ostalima ili predati našu imovinu. Zato smo potpisali sa predstavnikom Gestapoa pred svedocima ugovor sa Wiener Bankverein-om, kojem smo prodali akcije u vrednosti od po 5.000, za cenu od 500 dinara po komadu, a pored toga morali smo pristati na to da taj novac ostane na zabranjenom računu u Bankverein-u, gde se to i sada može videti u knjigama.

10 AJ, 151, Prepiska direkcije za nadzor nad bankama i BD, 12–18. 5. 1943.

11 Ibid; Veliku vrednost jevrejskog akcionarskog kapitala u obe banke izračunali smo na osnovu propisanih „raznih akcija zaplenjenih od Jevreja” pronađenih u „Ostavi Vojnog zapovednika za Jugoistok – šef vojne uprave grupa bi/G.B.V/” 1945. godine. Ukupna vrednost konfiskovanih jevrejskih akcija u bankama prema ovim podacima iznosila je 15.189.710 dinara, tj. za 3.092.044 dinara manje nego u izveštaju BD Direkciji za nadzor nad bankama. Manjak koji se pojavio najverovatnije je nastao usled podizanja novca iz te „ostave” između 1943. i 1945. godine.

12 AJ, 151, Prepiska direkcije za nadzor nad bankama i BD, 12–18. 5. 1943.

Kad smo to izvršili, Gestapo nam ipak nije dao propusnicu, nego su nam rekli da možemo nestati iz Beograda.”¹³

Potvrdu ovakve izjave pronašli smo i u samoj „ostavi”, gde se za akcije „Beoćinske fabrike cementa navodi da su tu prenete sa tzv. *Allgemeine depot* računa, te nije kao kod većine drugih bilo napisano ime pravog vlasnika. Međutim, sa navedenom izjavom ne poklapa se ni broj akcija niti njihova vrednost, te je tako u „ostavi” zabeleženo dvesta pet akcija u nominalnoj vrednosti od hiljadu i petsto dinara, što znači da je njihova ukupna vrednost iznosila svega 307.500 dinara.¹⁴

Dok je komparativnom analizom pomenuta dva izvora ustanovljeno da se kod zabeleženih jevrejskih akcija povremeno ne poklapa ni njihov broj, kao ni njihova nominalna vrednost, dotle je kod konfiskovanih menica konstatovano da pojedine nedostaju u „ostavi”, dok je ukupna vrednost sačuvanih menica iznosila 77.010.322 dinara. Vrednost devedeset zaplenjenih uložnih knjižica (što, takođe, nije konačan broj) iznosila je 5.793.476 dinara, a potpuno nedostaju podaci o polisama životnog osiguranja koje su imale vrlo visoke iznose i bilo ih je više nego menica i uložnih knjižica zajedno.¹⁵

Zanimljivo je da u „ostavi” nisu pronađeni nakit, zlatnici i druge dragocenosti opljačkane od srpskih Jevreja, o čijem postojanju govore više puta do sada pominjana dosijea zaplenjene jevrejske imovine. Tako je, za banke na područje Banata, prilikom preuzimanja ovakvih vrednosti iz jevrejskih sefova (uvek nasilno obijanih uz prisustvo posebne nemačke komisije) postojao specijalan postupak. Ove banke su predmete od veće vrednosti dostavljale na procenu *Pančevačkoj*

13 Zapisnik sa saslušanja Aleksandra Ungara 9. oktobra 1945: Takođe u: (SJO FNRJ 1952, 47).

14 AJ, 151, *Dosijea zaplenjene jevrejske imovine (po abecedi) u BD*, 1942–1944; Sa istog *Allgemeine depot* računa u „ostavu” su prenete još samo akcije preduzeća „Prva bosanska asfaltna industrija” D. D. iz Sarajeva (100 po nom. 750 din) i „Kroatija” tvornica portland cementa D. D. iz Zagreba (320 po nom. 200 din). Bilo je i slučajeva kada se podaci koje pružaju ova dva izvora potpuno poklapaju. Primera radi u dosijeu preuzete imovine Josifa Amodaja (iz Jevremove 29 u Beogradu) *Francusko-srpska banka* obaveštava, 14. 12. 1942. *Bankarsko društvo* da dotični Jevrejin kod njih poseduje 338 akcija po nom. 1.000 dinara svaka, a isti takav podatak nalazimo i u „ostavi”. U pismu Francusko-srpske banke kaže se dalje: „Za dužnu čuvarinu gornjih hartija od vrednosti do kraja ove godine kao i za troškove nasilnog obijanja sefa, koji nam od strane pomenutog nisu izmireni Zadužujemo Vas ...”

15 Ibid.; Visok stepen nemačke „poslovne pedantnosti” prilikom zaplene jevrejske imovine vidi se naročito kod zaplene uložnih knjižica, čije su vrednosti nekad iznosile manje od 100 dinara (23 ili samo 13 dinara).

pučkoj banci, koja bi ih zatim prosljeđivala *Bankarskom društvu*, dok su se predmeti manje vrednosti prodavali pripadnicima Rajha u prostorijama GBW-a.¹⁶ Deo ovako opljačkane jevrejske imovine, a posebno zlata i drugih dragocenosti koje od januara 1943. godine bila koncentrisana u depozitu banke, preneo je u Berlin juna iste godine novopostavljeni nemački komesar za jevrejsku imovinu u Beogradu, Adolf Mostbek (Adolf Mostbek).¹⁷

Sumirajući navedene činjenice, možemo sa više „razumevanja” pratiti izveštaj uprave banke za poslovnu 1943. godinu, u kojem se iznosi podatak da se zbir bilansa povećao za 333.000 dinara, odnosno sa 1.674.000 (u 1942.) na 2.007.300 dinara. Još veći rast zabeležen je kod dužnika banke i to za čitavih 158,60% (u 1942, odnosno za još 37,77% u 1943. godini). Dakle, sa 398.336.909 na 1.030.108.159 dinara u 1942. godini i još za 389.000.000 u 1943. godini. Dok su u 1942. godini ulozi na štednju bili smanjeni sa 39.131.145 na 24.030.214 dinara, dotle su u 1943. godini povećani za 352%, odnosno na 108.600.000 dinara. „Povećanje poslova vidi se iz ostvarenog prometa koji se popeo sa 22.404.000 na 47.065.000 dinara ili za 110%.”¹⁸ Od osnivanja banke čista dobit nikada nije bila veća nego te 1943. godine: 11.207.701 dinara.

Zaključak

Kada bi veličina štete učinjena pljačkom jevrejske imovine u okupiranom delu Srbije preko *Duetsche Bank* odnosno preko njene afilacije u Beogradu mogla dobiti novčani izraz, onda bi to po mišljenju domaćih bankarskih stručnjaka najpribližnije bila suma od 885.883.000 srpskih dinara ili preračunato po okupacijskom kursu od nekadašnjih 50 srpskih dinara za 1 američki dolar: 17.717.660 dolara. Znatna deo ovako opljačkane jevrejske imovine, a posebno zlata i drugih dragocenosti, prenet je tokom 1943. godine u Nemačku. Prema svedočenju visokog činovnika Srpske narodne banke, Miodraga Ugričića, manji delovi jevrejskog kapitala su prenošeni tokom 1944. godine ili su potrošeni za isplatu poslovnim i

16 Ibid., *Dosijea zaplenjene jevrejske imovine u BD, 1942–1944*; Vidi i publikovano u: (SJO FNRJ 1952, 51).

17 AJ, Reparaciona komisija pri vladi FNRJ (54) f. 513, Dokazni materijal o pljački jevrejske imovine iz *Bankarskog društva A. D.* u Beogradu, br. 15640, 22. 4. 1948.

18 AJ, 151, *Izveštaj sa sednice Uprave BD o poslovnoj 1943. godini, održane 27. 4. 1944.* Izvesna poređenja sa izveštajem o poslovnoj 1942. godini potrebna su, prevashodno zato što je deo poslova oko zaplene jevrejske imovine ušao u bilans za poslovnu 1942, a deo za poslovnu 1943. godinu.

privatnim poveriocima, odnosno razgrabljeni između nemačkih vojnih i političkih predstavnika u Srbiji (Ugričić 2000, 114–117). Nema sumnje da je na taj način, jedna tipično finansijska institucija uspešno doprinela uspostavljanju sprege vojne i privredne okupacije Trećeg rajha. Ona svojim radom ne samo da je omogućavala funkcionisanje svih mera ekonomskog iscrpljivanja ovog prostora, već je istovremeno, koristeći se konkretnim političkim mehanizmima, sprovela organizovanu zaplenu kompletnog jevrejskog kapitala. Bio je to zapravo pravi primer uspešno sprovedenog rasističkog eksperimenta u bankarstvu okupirane Srbije.

Izvori:

Arhiv Jugoslavije (AJ), Fond Opšteg jugoslovenskog Bankarskog društva a.d. (151)
Arhiv Jugoslavije (AJ), Reparaciona komisija pri vladi FNJR (54)

Literatura:

- Aleksić, Vesna S. 1998. „Otpuštanje Jevreja službenika Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva A. D. 1940. godine.” *Godišnjak za društvenu istoriju* 4 (1)/1997: 49–63.
- Aleksić, Vesna S. 2002. *Banka i moć: Socijalno-finansijska istorija Opšteg jugoslovenskog bankarskog društva 1918–1945*. Beograd: Stubovi kulture.
- Aleksić, Vesna S. 2005. “The History of the *Allgemeiner jugoslawischer Bankverein AG* in Beograd in the context of Yugoslav Banking History after 1918.” U *150 Jahre oesterreichische Bankengeschichte im Zentrum Europas*, Uredili Oliver Rathkolb, Theodor Venus i Ulrike Zimmerl, 226–238. Wien: Paul Zsolany.
- Browning, Christopher R. 1992. „Konačno rešenje u Srbiji – *Judenlager* na Sajmištu – Studija slučaja.” *Zbornik/Jewish studies* 6: 407–427.
- Bussiere, E., Griset, P., Bouneau, C. i J. P. Willot. 1997. *Industrialisation at societies en Europe occidentale 1880–1970*. Paris: A. Collin.
- Czichon, Eberhard. 1995. *Die Bank und die Macht, Hermann Josef Abs, die Deutsche Bank und die Politik*. Koeln: PapyRossa.
- Dimitrijević, Sergije. 1958. *Strani kapital u privredi bivše Jugoslavije*. Beograd: Nolit.
- Državni sekretarijat za unutrašnje poslove FNJR, Uprava državne bezbednosti. 1955. *Nemačka obaveštajna služba u staroj Jugoslaviji*, Vol. 2. Beograd: Državni sekretarijat za unutrašnje poslove.
- Feldman, Gerald D, Oliver Rathkolb, Theodor Venus i Ulrike Zimmler. 2006. *Oesterreichische Banken und Sparkassen im Nationalsozialismus und in der Nachkriegszeit*, Erster Band, Creditanstalt-Banverein, Munchen: C. H. Beck.
- Gall, Lothar i dr. 1995. *Die Deutsche Bank 1870–1995*. Munchen: Weidenfeld & Nicolson.
- Mitrović, Andrej. 1970. „Nacistička ideja velikog privrednog prostora i jugoistočna Evropa (1940).” *Zbornik Filozofskog fakulteta* 9 (1): 709–733.
- Ristović, Milan. 1991. *Nemački „Novi poredak” i jugoistočna Evropa 1941/1942–1944/1945: planovi o budućnosti i praksa*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.

- Romano, J. i L. Kadelburg. 1977. "The Third Reich: initiator, organizer and executant of anti- Jewish measures and genocide in Yugoslavia." U *The Third reich and Yugoslavia 1933–1945*, Uredio Života Antić i dr., 670–690. Beograd: Institute of Contemporary History.
- SJO/Savez Jevrejskih opština FNRJ. 1952. *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji*. Beograd: Savez jevrejskih opština FNR Jugoslavije.
- Ugričić, Miodrag. 2000. *Novac u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata, s naročitim osvrtom na metode finansiranja okupacije*. Beograd: Jugoslovenski pregled.
- Veselinović, Jovanka. 1992. „Spisak Jevreja i supružnika Jevreja koji su prema naredbi Vojnog zapovednika u Srbiji od 30. maja 1941. podneli Opštini grada Beograda prijave o imovini." *Zbornik/Jewish studies* 6: 375–406.
- Živković, Nikola. 1975. *Ratna šteta koju je Nemačka učinila Jugoslaviji u Drugom svetskom ratu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Summary:

Destiny of Jewish Capital during German Occupation of Serbia

In Serbian historiography still remained insufficiently investigated the issue of the role and significance of certain German banks in transferring Jewish capital from Serbian banks during WW II. This article to, through analysis of relevant historical sources and literature, point out very clear principles and exceptionally precise methods used by German occupation authorities, together with most important German financial institutions, while conducting so called 'racist experiment' in Serbian banking. That experiment included targeting and takeover of Serbian bank with highest concentration of Jewish financial capital in Yugoslavia, Aryanization of personnel, detailed inventory of Jewish financial capital in banks from territory controlled by German occupation authorities in Serbia, redirection of that capital to German bank affiliation in Belgrade and, finally, its transfer to the vaults of 'Deutsche Bank' in Germany.

Key words: Jewish financial capital, occupation, Nazification, 'Bankarsko društvo', Deutsche Bank'

Prijavljen: 30. 7. 2014.

Recenziran: 25. 8. 2014.

Prihvaćen: 30. 8. 2014.